

Максім Гарэцкі "Дзве душы": канфлікт экзистэнцыяльнага чалавека і сацыяльнай асобы ў адным лёсе

Максім Гарэцкі — пісьменнік надзвычай гарманічны ў сваім пошуку сэнсу быцця, алагічна-загадкавага, таямніча-няўлоўнага, і настойліва засяроджаны ў спасціжэнні экзистэнцыяльнай цэласнасці чалавека. Мастак бліскуча засвоіў не толькі ўрокі рускай рэалістычнай літаратуры, але тыпам свайго мыслення, адметным бачаннем свету, стылёвай выразнасцю набыў еўрапейскае аблічча. Уласныя адносіны да свету М.Гарэцкі выявіў не толькі ў рэалістычнай манеры пісьма, у яго прозе знайшла ўвасабленне арыгінальная мадэль тыпалагічнага спалучэння еўрапейскага экзистэнцыялізму і рускага псіхалагізму — псіхалагічны экзистэнцыялізм. Экзистэнцыяльная свядомасць М.Гарэцкага вырастала з рэалізму. "Уваход у прастору экзистэнцыяльнага мыслення" (В.Заманская) быў вельмі натуральным для беларускага пісьменніка ў эпоху, калі гармонія рэалістычнай светабудовы XIX стагоддзя пачала рассыпацца пад націскам экзистэнцыяльных праблем XX стагоддзя. Схільнасць М.Гарэцкага працаваць на межах, на балансаванні змен у характарах, здольнасць бачыць праблему ў розных ракурсах адкрылі новыя перспектывы мастакоўскага светабачання. Зварот да экзистэнцыяльных праблем чалавека, звужэнне сацыяльнага псіхалагізму да аналізу псіхікі аднаго персанажа, узмацненне ідэі фатальнай наканаванасці ў творах мастака паглыбіла іх канцэптуальнасць. Пагранічныя сітуацыі: жыццё і смерць, матэрыя жывая і нежывая, сон і рэальнасць, мараль і амаральнасць — паступова набываюць у творчасці пісьменніка экзистэнцыяльны характар.

Сустрэча дзвюх душ у псіхіцы чалавека ўласціва была і раньняму псіхалагізму мастака, толькі ў аповесці "Дзве душы" факт сутыкнення дзвюх іпастасей становіцца канцэптаўтваральным. Аповесць ёсць спроба разгадаць таямніцу чалавека ў новых сацыяльных умовах, у надзвычай складаным гістарычным часе. Паслярэвалюцыйнае разбурэнне сацыяльных, саслоўных перашкод, безумоўна, сведчыла аб пэўнай дэмакратызацыі грамадства, але працэс гэты, на жаль, не быў паступовым. Рэвалюцыя з'явілася тым выбухам, які, фактычна, узарваў старое грамадства, пазбавіўшы яго магчымасцяў паступовай трансфармацыі ў іншую якасць. Гістарычны злом пачаў фарміраваць новага чалавека без яго зваротнай сувязі з мінулым. Але пры ўсім трагізме гістарычных зломаў яны нясуць у сабе, як гэта не парадаксальна, і пазітыўны момант, бо выяўляюць сапраўдную сутнасць чалавека як істоты адказнай перад гісторыяй.

Герой аповесці Ігнат Абдзіраловіч не належыць да тыпу людзей нованароджаных рэвалюцый, ён мае пад сабой пэўную асветную і культурную глебу, сфарміраваную папярэдніх эпох, таму не можа быць механічна запраграмаваны толькі на дзеянне. У асобе Ігната не назіраецца вонкавага сутыкненне чалавека экзистэнцыяльнага і сацыяльнага, герой М.Гарэцкага непасрэдна не далучаны да паслярэвалюцыйных перабудовачных працэсаў, таму раздваенне асобы ідзе па лініі толькі экзистэнцыяльных параметраў. Канфлікт уласных пачуццяў, унутраных перажыванняў выклікае незадаволенасць сабой, дваістасць души, самотнасць. Абдзіраловіч умее прыслухоўвацца да тонкіх зрухаў уласнай души, то "цяропліва-спакойнай", то "шчымліва-трывожнай". "Душа дваілася. Адна палова несказанна плакала і жалілася на другую, нашто яна мучыць яе падманкамі. І <...> казала: "Уцячы, уцячы..." [1, с.24]. "Дзве душы. Тая, што плакала і жалілася на другую, нашто яна мучыць яе падманкамі, цяпер цвярдзее, але робіцца нядобраю, набірае ўсё болей нейкай калянасці і нават жорсткасці" [1, с.26]. "Адна душа казала: "Мне ўсё роўна... Мне ўсё роўна..." А другая прыкра балела і маўчала" [1, с.29].

У сюжэце аповесці немалаважную ролю адыграе прынцып выпадковасці, які арганізуе плынь быцця ў творы (гібель пані, падмена дзяцей, нечаканая сустрэча з Васілём у Маскве...). Ланцужок выпадкаў сутыкае Абдзіраловіча з самім Абдзіраловічам, правакуе працэс раздваення души і фарміруе экзистэнцыяльную канцэпцыю тлумачэння логікі жыцця, непарадкавага, алагічнага. Сюжэт падмены дзяцей не новы ў літаратуры, але ў творы Гарэцкага ён набывае тэндэнцыю да экзистэнцыяльнага перапрачытання жыццёвых калізій. Лабараторна створаная сітуацыя з падменай дзяцей (і ў гэтым таксама ёсць праява

экзістэнцыяльнага мыслення Гарэцкага) скіравана на пошук ісціны самім пісьменнікам. Не сацыяльны статус асобы важны для мастака, а статус чалавека. Пэўная адасобленасць героя ад сацыяльнага асяроддзя, яго адчужанасць даюць магчымасць зразумець сутнасць чалавека і быцця наогул.

Для Абдзіраловіча ўласціва жаданне не столькі перабудаваць свет, колькі яго "перадумаць" (А.Камю). Інтэлігенту да спадобы быў сам працэс думання, яго паслярэвалюцыйная адзінота, вольнасць і незалежнасць, і герой не спяшаецца з самавызначэннем. Працэс думання Абдзіраловіча не абстрактны, не асацыяльны, ён ідзе ў накірунку пошукаў лёсавызначальных сэнсаў свайго народа. Дваілася душа з прычыны пакутлівага роздуму над крыніцай сацыяльнай няроўнасці і ступенню адказнасці паноў за здзекі над паднявольнымі людзям. Менавіта ў гэтым бачыць пісьменнік галоўную задачу адукаванага чалавека. Герой аповесці разважае: "Але якая яснасць? Няма яснасці... Ёсць тое, што ён не ведаў, як назваць, але прадставіў: вялікая мутная лужына, ці нейкія паводкі, ці поўная дажджавой вады канава, а ў ёй паволі плыве шчэпінка, то плыве, то прыстоіць, то паціху перакруціцца там, дзе была... Няма яснасці, бо няма глаўнага. <...> Дык што ж глаўнае?" [1, с.35—36] "Адна палова души разумела белых, другая — чырвоных" [1, с.55]

Абдзіраловіча задавальняе яго свабода адасобленасці, бо разумовы пошук патрабуе адзіноты і часу, ён не спяшаецца з самавызначэннем, хаця яго падштурхоўваюць да гэтага. Экзістэнцыяльная свабода Ігната ўзвылічвае героя над астальнымі персанажамі, пашырае абсягі яго бачання і магчымых формы самавыяўлення, у паводзінах героя не назіраецца анархічнай усёдазволенасці, мяжой на шляху да яе становіцца сумленне, сфарміраванае папярэднім культурнай эпохай.

Так, Ігнат Абдзіраловіч — не чалавек дзеяння, у творы няма накрэсленага сацыяльнага канфлікту. Але мы бачым напружаны ўнутраны канфлікт персанажа, які становіцца пастаянным фонам яго жыцця, атакуе яго псіхіку, але не вядзе да самаразбурэння асобы. М.Гарэцкі ў адпаведнасці з класічнай традыцыяй захваў зносіны героя са знешнім светам, часта незразумелым, варожым, але прывабным сваёй непрадказальнасцю. Цікавасць да перамен у знешнім свеце ўтрымлівае Абдзіраловіча ад татальнай засяроджанасці ў сабе, ад дэмацэрыялізацыі свядомасці і звыдзення чалавека да статусу істоты. Раздваенне души героя не правакуе працэс самаразбурэння асобы, душэўны клопат Абдзіраловіча не замыкаецца цалкам на самім сабе. Арыгінальны мастацкі прыём паказу чалавека праз раздваенне асобы адкрыў для М.Гарэцкага магчымасць падаць яго ў незафіксаваным стане паміж зямным жыццём і экзістэнцыяльным існаваннем, паміж сацыяльнымі структурамі, здольнымі падавіць уласнае "я", і утапічнай марай падняць канкрэтна-гістарычнае жыццё да філасофскага. Вобраз інтэлігента Абдзіраловіча ёсць спалучэнне ў адной асобе і чалавека сацыяльнага, гістарычна матываванага, і чалавека экзістэнцыяльнага, філасофскага.

Сацыяльны бок асобы Абдзіраловіча найярчэй праявіўся ў Пяцігорску падчас яго выступлення на сходзе грамадзян-беларусаў. У палымнай прамове ў абарону нацыянальных інтарэсаў герой кіраваўся не логікай знешніх абставін, а ўнутраным духоўным парывам. "І раптам штось падхапіла яго і заняло на трыбуну. <...> Ён чуў, што кажа зусім не тое, што меўся казаць, што словы ірвуцца без парадку, без яго поўнай волі, а гаварыў, гаварыў доўга..." [1, с.18 — 19]. Абдзіраловіч зусім неабыякавы да навакольных падзей: ён уважліва слухае Сухавей і Карпавіча, агітаваўшых на выбарах ва Устаноўчы Сойм, прыкмячае іх паспешлівасць, заўважае пралікі, цікавіцца Васілёвым наведваннем вёскі і "як мужыкі прымаюць рэквізіцыю". "Вёска... Дзярэўня... Я ж яе люблю, але дзіўнаю любоўю, каторая найляпей азначаецца вядомай прыказкай: нудна ўрознi, цесна разам. <...> І чуццё зайздрасці к месцу, і чуццё пагарджання да яе, і боль за яе, і сорам за яе ахопліваюць мяне і гнятуць, ціснуць, давяць" [1, с.82], — прызнаецца герой. Абдзіраловічу духоўна бліжэй нацыянальныя адраджэнцы, склад якіх таксама неаднародны: гарачы і няўрымслівы Сухавей, чулая і адукаваная Ірына Сакавічанка, назіральны Мікола Канцавы. Веданне таямніцы народзін не ўнесла змен у жыццё Абдзіраловіча: далучанасць да народа самім фактам нараджэння па-ранейшаму пакідала яго

"пабочным глядзеннікам і ціхім думаннікам" [1, с.61] і разам з тым давала адчуванне ўласнай адказнасці за будучыню свайго народа. "Я з-за непаразumenня трапіў у панскія сыны, я сын гэтай чорнай грамады і хацеў бы павесці яе ляпей за ўсіх да шчасця" [1, с.97].

Ігнат Абдзіраловіч — сведка ўвасаблення ідэі пераўтварэння свету новай ўладай, якая можа дапусціць і насілле, і гвалт, калі ідэя не ўспрымаецца насельніцтвам. Аналітычны розум інтэлігента пераконвае героя ў тым, што трыумф новай ідэі здольны паставіць крыж на маральных каштоўнасцях, а разыходжанне паміж ідэяй і мараллю можа стаць рэальнай пагрозай новаму грамадству. Пацвярджэннем таму стала гісторыя з авантурыстам-прыстасаванцам Гаршчком. Абдзіраловіч бачыць абуджэнне ў чалавеку (вобраз Гарэшкі) цёмнай, ірацыянальнай сілы. Выбух гэтай сілы і ёсць тая экзістэнцыяльная сітуацыя, калі дарэмна шукаць адказ на пытанне: сіла — ад Бога ці ад д'ябла?

Трагізм светаадчування Абдзіраловіча абумоўлены разуменнем таго, што рэвалюцыя вынесла на паверхню жулікаў, кар'ерыстаў, прайдзісветаў, якія дзейнічаюць у адпаведнасці з сваім культурным узроўнем і шукаюць перш за ўсё ўласную выгаду. Гэта ўжо не рамантыкі бітв, яны жульнічаюць свядома. "Расхождение между идеей и нравственностью — это, если верить литературе XX века, самая реальная из подобных угроз, и вот ее прежде всего порождало трагическое ощущение революции..." [2, с.212]. Народжаная "новая інтэлігенцыя" не мае аніякай сувязі з інтэлігенцыяй старой фармацыі, функцыянальная роля якой была ў "созерцание и осмысление накопленной информации" [3, с.213]. Старая інтэлігенцыя, да кагорты якой належыць Ігнат Абдзіраловіч, з'яўлялася носьбітам не толькі культурных традыцый, але і этычнага мыслення і перашкаджала пранікненню ў вышэйшую ўладу крымінальнага мыслення, пры якім пераважае інстынкт, адсутнасць духоўнай сферы і дзе "главную ценность для индивида составляет физическое (падкр. мной — Т.Т.) ощущение жизни" [3, с.216]. Пагроза апусціцца да ўзроўню першабытнага грамадства становіцца рэальнай у новых гістарычных умовах, бо чалавечы розум губляе апору ў накопленых цывілізацыяй культурных каштоўнасцях, а парушаная пераемнасць культуры здольна выклікаць маштабную катастрофу нават у межах адной краіны. Які тып інтэлігенцыі сфарміруе сацыялістычнае грамадства? Інтэлігенцыю з крымінальным мысленнем, якая зробіць тэрор нормай жыцця ў краіне? І ці будзе месца ў такім грамадстве Абдзіраловічу? Трывожны роздум героя над небяспечнымі эксперыментамі быў палічаны ў свой час шкодным, што выклікала забарону твора на дзесяцігоддзі.

Імкненне літаратуры да пошукаў гарманічнага спалучэння сацыяльнага і экзістэнцыяльнага пачаткаў у адной асобе актуалізуе праблему ўзаемаадносін чалавека і дзяржавы, узаемадзеяння сацыяльных механізмаў і экзістэнцыі. Працэсы перайначання, перабудовы жыцця на новы лад вымагаюць, як лічыць беларускі пісьменнік, найперш тэарэтычнага абгрунтавання канцэпцыі пабудовы сацыяльна справядлівага грамадства. Паспешлівасць і неабдуманасць могуць абярнуцца катастрофічнымі выдаткамі для грамадства. Мары аб ідэальнай светабудове, можна сказаць, канчаткова разбураны літаратурай XX стагоддзя. Ёсць падставы гаварыць нават пра антыўтапічную тэндэнцыю ў прыгожым пісьменстве (А.Платонаў "Катлаван", "Чэвенгур", А.Мрый "Запіскі Самсона Самасуя", Дж.Оруэл "1984", Кэндзабуро Оэ "Гульні сучаснікаў", Марио Варгас Льюса "Вайна канца свету"). Новыя формы быцця, розныя мадэлі светлай сацыялістычнай перспектывы аказваюцца ілюзорнымі, калі яны пазбаўлены маральна-этычных нормаў і ігнаруюць экзістэнцыю чалавека.

ЛІТАРАТУРА:

1. Гарэцкі, М. Творы: Дзве душы: Аповесць. Аповяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: П'еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты /М. Гарэцкі.— Мінск : Маст. літ. 1990.— 629 с.

2. Зверев А. Крушение утопии / А.Зверев // Иностранная литература. 1988. № 11. – С.206-215.
3. Шиндель А. Свидетель (заметки об особенностях прозы Андрея Платонова) / А.Шиндель // Знамя. 1989. № 9. – С. 207–217.